

Revista de Filosofie
nr. 2 / 1986

TEORIA DECIZIEI SOCIALE ȘI RAȚIONALITATEA ACȚIUNII UMANE

ADRIAN MIROIU

Fenomenul deciziei sociale este, azi, unul din acele domenii de investigație teoretică în care interferează abordări uneori cu totul diferite, atât prin structura lor, prin metodele folosite, cât și prin finalitatea asumată. În cele ce urmează propunem o analiză a două din aceste încercări de conceptualizare a fenomenului deciziei sociale: în primul rând, „teoria matematică a deciziei” — înțeleasă ca o modalitate de a descrie comportamentul rațional al agenților sociali; apoi, „teoria neoraționalistă a deciziei”, al cărei principal exponent este H.A. Simon (laureat al premiului Nobel pentru economie). Alegerea pe care am efectuat-o e motivată de convingerea că cele două „teorii” pun în evidență abordări structural diferite și, în același timp, cu valoare paradigmatică ale deciziei. De aceea, pentru a marca mai net deosebirea dintre cele două abordări, accentul va fi pus pe evidențierea unora din supozițiile metodologice și epistemologice care le fundamentează. În acest cadru, vom încerca să reliefăm atât punctele semnificative teoretic în care cele două teorii sînt opuse sau concurente, cât și relevanța general filosofică a fiecăreia.

I. **Schema conceptuală multinivelară.** În cele ce urmează, vom încerca să definim o schemă conceptuală foarte generală, comună, credem, teoriilor formulate în multe discipline științifice și pe care propunem să o numim „schema nivelurilor de adîncime a teoriilor științifice”. Mărginind analiza, în acest articol, la cercetarea problematicii deciziei sociale, vom începe prin a introduce conceptul de „nivel de adîncime al unei decizii”.

Presupunem un sistem social, pus în fața situației de a lua o decizie: el apelează la o anumită „instanță” pentru a stabili validitatea alegerii efectuate. În raport cu această instanță (așa cum vom arăta mai jos, în cadrul teoriei matematice a deciziei acest rol îl deține funcția de utilitate) sînt definite anumite standarde de validitate. Spunem că decizia are un nivel de adîncime dacă prin aplicarea acestor standarde de validitate alegerea efectuată de sistem poate fi efectiv stabilită, fără echivoc, ca fiind sau nu optimă. Definiția poate fi reformulată în felul următor: fie X starea optimă de lucruri spre care tinde sistemul; atunci, o alegere are un nivel de adîncime dacă, prin aplicarea standardelor de validitate definite în raport cu instanța la care s-a apelat, sistemul reușește să stabilească cu certitudine (= cu o probabilitate egală cu unitatea) dacă acțiunea duce sau nu la rezultatul X . În unele cazuri, așa cum se va argumenta mai jos, o atare situație nu e posibilă: e necesar apelul la o nouă instanță, supraordo-

nată celei dintii, pentru a se putea elabora standarde efective de apreciere a valorii alternativelor de acțiune ale sistemului. În acest caz, decizia sistemului are două nivele de adâncime. În general, vom spune că o alegere are n nivele de adâncime dacă stabilirea cu certitudine a adecvării alternativei de acțiune respective față de scopul propus necesită utilizarea standardelor de validitate definite în raport cu o instanță aflată pe scara n a ierarhiei (= există $n-1$ nivele ocupate de instanțe subordonate ei). O teorie a deciziei este uninivelară dacă în raport cu ea se poate demonstra că orice decizie (efectuată în domeniul ei de aplicabilitate) are un nivel de adâncime; o teorie a deciziei este n -nivelară dacă ea permite demonstrarea tezei că orice decizie admisibilă are cel mult n nivele de adâncime.

Vom exemplifica mai jos aceste determinări conceptuale prin analiza unei teorii uninivelare (teoria matematică a deciziei) și a unei teorii binivelare a deciziei sociale (teoria neoraționalistă a deciziei).

II. Teoria matematică a deciziei¹ este un exemplu de teorie uninivelară. Sarcina teoriei e aceea de a arăta cum poate fi definită o relație de preferință între alternativele de acțiune, funcție de criteriile de comparare a acestora. Se asumă că o alternativă este preferabilă atunci când consecințele ei sînt mai avantajoase pentru agentul decident decît consecințele celeilalte, cu alte cuvinte, dacă utilitatea ei e mai mare decît utilitatea celei de-a doua. O decizie este justificată — adică : ea corespunde standardelor de validitate — dacă alternativa aleasă e preferabilă tuturor celorlalte, deci dacă utilitatea ei e mai mare decît utilitatea oricărei alte alternative a sistemului decident. Instanța care validează decizia este funcția de utilitate a alternativelor; în raport cu această funcție, orice decizie e sau validă, sau non-validă.

Teoria matematică a deciziei se bazează pe o serie de supoziții :

a) Definirea completă a criteriilor în raport cu care sînt comparate diferitele soluții : pe de o parte, sînt definite toate criteriile relevante, pe de alta, despre fiecare criteriu se cunoaște atît cît e necesar în vederea aplicării sale eficiente.

b) Definirea tuturor alternativelor posibile. Se presupune deci că există posibilitatea de a inventaria absolut toate alternativele admisibile : teoria matematică a deciziei se fundează așadar pe un mit intelectualist — acela că, cel puțin în acele contexte decizionale în care ea e chemată spre utilizare, putem formula explicit toate alternativele și toate criteriile de alegere între ele. Raționalitatea alegerii noastre se presupune deci a implica posibilitatea explicitării tuturor supozițiilor noastre.

Odată ce sîntem siguri că am definit clasa tuturor alternativelor, sîntem de asemenea siguri că în această clasă e inclusă și alternativa

¹ Prin expresia „teoria matematică a deciziei” nu înțelegem să ne referim la o singură teorie, abordare — cu uneltele matematicii — a problematicii deciziei sociale; mai degrabă, prin „teoria matematică a deciziei” înțelegem un ansamblu de teorii fondate, în esență, pe aceleași asumții și avînd drept instrumente matematice statistica matematică, teoria probabilităților, a jocurilor etc. Ni se pare că cea mai onestă cale de a fixa referința termenului adoptat aici nu e aceea de a propune o definiție cu iz academic, ci de a indica studii care, credem, se încadrează în această direcție. De pildă, avem în vedere cărți ca J. von Neumann, O. Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behaviour*, Princeton Univ. Press., 1947, R. R. Luce, H. Raiffa, *Games and Decisions*, Wiley, New York, 1957, sau, în literatura din țara noastră, de exemplu, M. Malița, C. Zidăroiu, *Incertitudine și decizie*, I, București, Edit. științifică și enciclopedică, 1980.

cea mai bună, alternativa optimă. (Desigur, nu trebuie să presupunem că s-a definit fiecare alternativă în parte : uneori nici nu e posibil acest lucru — atunci cind alternativele sînt în număr infinit. Ceea ce trebuie presupus e că dispunem de procedee de a construi clase de alternative și că mulțimea tuturor acestor clase de alternative (sau soluții posibile) e efectiv constructibilă). Alternativa optimă nu trebuie căutată, căci ea este *dată* întotdeauna. Cunoaștem că dispunem de ea, dar nu știm *care* este acea alternativă optimă. Așadar, obiectivul fundamental al teoriei matematice a deciziei constă în a stabili metode de *identificare* a alternativelor.

c) Omogenitatea criteriilor și a alternativelor. Aceasta nu înseamnă că trebuie să dispunem de criterii de același tip, ci că există mijloace sistematice de coroborare a rezultatelor comparării, pe baza lor, a alternativelor. Ideea fundamentală e aceea că, în raport cu fiecare criteriu, fiecărei alternative i se atașează un număr (o măsură). Aceste măsuri pot fi combinate într-un mod sistematic, cu alte cuvinte, oricare ar fi măsurile m_i atașate unei alternative oarecare A funcție de un criteriu i ($i = 1, 2 \dots n$) există un număr univoc definit de $m_1, m_2 \dots m_i$. De exemplu, fiecărui criteriu i se atașează o pondere p_i cu care el contribuie la definirea valorii utilității lui A . Utilitatea lui A devine atunci :

$$u(A) = \sum p_i m_i(A)$$

De aici decurge și supoziția de omogenitate a alternativelor : fiecărei alternative i se atașează un număr (o măsură) din același cîmp de valori. Este întotdeauna posibil să se compare utilitățile a două alternative A și A' : $u(A) < u(A')$ sau $u(A) > u(A')$ sau $u(A) = u(A')$. Omogenitatea alternativelor revine deci la posibilitatea de a le aranja pe un continuum, pe o poziție bine definită.

d) Utilitatea unei alternative e funcție de consecințele ei. Astfel, se admite că aprecierea unei alternative din punctul de vedere al unui sau altui criteriu (deci, atașarea unei măsuri m_i) depinde de consecințele pe care alternativa le-ar avea asupra sistemului prin aplicarea ei.

Ca urmare, teoria matematică a deciziei s-a preocupat cu precădere de consecințele alternativelor, criteriile după care acestea sînt apreciate fiind, în fond, criterii de apreciere a consecințelor lor. Teoria matematică a deciziei, mergînd pe acest drum, a neglijat alternativele însele, relațiile între ele, procesul de căutare a lor etc.

e) Procesul de căutare și formulare a alternativelor nu e important în decizie. Teoria matematică a deciziei (sociale) se plasează dincolo de psihologia și sociologia deciziei : contextul descoperirii alternativelor e nerelevant contextului întemeierii deciziei. Funcția de utilitate nu e în nici un fel conexabilă acestui context : valoarea utilității unei alternative nu e modificată prin luarea în considerare a procesului de căutare și formulare explicită a ei.

f) O alternativă e definită complet prin valoarea ei de utilitate. Unica alternativă privilegiată e aceea pentru care valoarea funcției de utilitate e cea mai mare ; alte alternative nu sînt și nici nu pot fi privilegiate. Nu există alte alternative, privilegiate pe alte temeuri decît cele exprimate de criteriile considerate în definirea funcției de utilitate (de exemplu, o alternativă nu e cu nimic privilegiată prin aceea că a

fost practică anterior cu un oarecare succes de către sistemul social care e în situația de a decide, sau pentru că e prima găsită și formulată etc.)².

Recapitulind cele arătate mai sus, se observă că agentul decident (individual sau colectiv) se presupune că satisface câteva cerințe fundamentale: 1) el este *complet informat* asupra situației; 2) este *infim sensibil*; 3) este *rațional*. Ideea de raționalitate a deciziei este esențială în context: un comportament al decidentului este rațional atunci când asigură cu un minim de efort un rezultat maxim, deci când eficiența lui e maximă.

Alternativa aleasă e așadar alternativa pentru care funcția de utilitate are valoarea cea mai mare. Calificativul „rațional” se aplică deci *alegerii între alternative*, nu procesului de căutare a alternativelor, nici celui de asumare a situației date ca situație în care e necesară o decizie, nici schemei decizionale adoptate de sistem în vederea deciziei (de pildă, o schemă decizională autoritară sau participativă). Teoria matematică a deciziei sociale e o teorie cu un nivel de adâncime: instanța care validează decizia e funcția de utilitate; o alegere e rațională dacă ea corespunde în cel mai înalt grad exigențelor funcției de utilitate.

III. *Teoria neoraționalistă a deciziei*. Teoria deciziei (în organizații) formulată de H.A. Simon și școala sa³ este o *teorie binivelară a deciziei*. Comportamentul unui sistem social, arată H.A. Simon, nu e modelat corect cu ajutorul ideii că sistemul tinde spre alegerea acelei alternative pentru care valoarea funcției de utilitate e maximă. În mod obișnuit, sistemul acționează în condițiile unei cunoașteri parțiale, incomplete a situației (deci, în condiții de incertitudine) care nu-i permit să formuleze toate alternativele posibile, toate criteriile de comparare a lor precum și procedurile de combinare a criteriilor în vederea definirii funcției utilitate. De aceea, sistemul nu va tinde spre alegerea unei alternative optime, ci a uneia satisfăcătoare. Aceasta presupune că există un ansamblu de criterii care descriu minimul în vederea realizării unei alegeri satisfăcătoare și că alegerea făcută de sistem satisface toate aceste criterii. Tendința oarecum „naturală” a sistemelor sociale de a alege în condiții de incertitudine o alternativă satisfăcătoare se exprimă prin apariția în cadrul sistemului a unor mecanisme formale de impunere a deciziei, deci a unor strategii decizionale. Ele pot fi, arată H.A. Simon (*Administrative Behaviour*), autoritare — atunci când acceptarea deciziei se face fără un examen critic, ea *apărînd* ca evident sau natural adevărată —, sau prin influență —

² Firește, nu trebuie să presupunem că toate caracteristicile a-f funcționează în mod simultan în raport cu orice teorie de tip matematic a deciziei sociale; mai importantă decît fiecare dintre ele este suma supozițiilor epistemologice și metodologice pe care ele o descriu.

E interesant să notăm aici analiza critică făcută de L. Sfez în *Critique de la décision*, Armand Colin, Paris, 1973 teoriei tradiționale (matematice) a deciziei. El distinge trei puncte esențiale care limitează valoarea acestei teorii: 1) *liniaritatea deciziei* (ideea după care decizia are următoarele momente: elaborarea proiectului, deliberarea, decizia, executarea). Autorul opune aici o perspectivă sistemică asupra deciziei; 2) *monoraționalitatea* (ideea că nu există decît o singură procedură rațională de decizie). L. Sfez argumentează în favoarea unei teorii a deciziei fondată pe recunoașterea multiraționalității acțiunii umane, a existenței unei raționalități locale; 3) *libertatea*. Ideii subiectului creator monofinalist i se opune cea a multifinalității acțiunii istorice a individului.

³ Următoarele lucrări sînt reprezentative: H. A. Simon, *Administrative Behaviour*, MacMillan, New York, 1947; idem, *The Sciences of the Artificial*, The MIT Press, 1970; idem, *The New Science of Management Decision*, Harper, New York, 1910; idem, *Rational Choice and the Structure of the Environment*, în „Psychological Review”, 63 (1956), p. 129-138; J. G. March, H. A. Simon, *Les Organisations*, Dunod, Paris, 1971; R. M. Cyert, J. G. March, *A Behavioural Theory of the Firm*, New York, 1963.

cînd, într-o anumită zonă de acceptare, ea este făcută să apară drept convingătoare.

Știința administrației, arată H.A. Simon, are ca scop degajarea regulilor susceptibile de a ameliora circuitul și calitatea deciziilor în grup. Se observă imediat că teoria deciziei în concepția lui H.A. Simon nu își propune ca obiectiv fundamental definirea unei funcții de tip „utilitate” în vederea stabilirii unei ordini preferențiale între alternative. Ea are totodată meritul de a se apleca cu atenție asupra tuturor fazelor deciziei (*Administrative Behaviour*, p. 53) : 1) evidențierea ocaziilor care fac necesară adoptarea unei decizii ; 2) căutarea alternativelor ; 3) alegerea între alternative.

Supozițiile adoptate pentru teoria deciziei în organizații, formulate de March și Simon (*Les organisations*, p. 137), sînt următoarele : 1) alegerea este exercitată prin folosirea unei scheme simplificate, limitate și aproximative a situației reale ; 2) elementele definirii situației nu sînt date, ci sînt un produs al proceselor psihologice și sociologice care caracterizează funcționarea organizației (în plus, nici normele conform cu care o alternativă e apreciată ca satisfăcătoare nu sînt date a priori). Astfel, March și Simon abdică în mod explicit de la postulatul—intern teoriei matematice a deciziei—conform cu care contextul descoperirii alternativelor nu e relevant contextului alegerii între alternative (se pare chiar că din punctul lor de vedere distincția între cele două contexte este nu numai irelevantă, dar și aproape imposibil de trasat). O altă supoziție a teoriei matematice a deciziei sociale a cărei respingere decurge imediat de aici e aceea că alternativele disponibile ale sistemului sînt definibile complet prin determinarea valorii funcției de utilitate. Uneori, arată H.A. Simon (*Rational Choice . . .*), nici nu e nevoie de definirea unei funcții de utilitate. Nevoia pe care teoriile tradiționale ale deciziei au resimțit-o și care le-a impus acordarea unui rol fundamental funcției de utilitate derivă din nevoia satisfacerii *criteriului operaționalității*. În general, în raport cu acest criteriu, în organizații există două moduri diferite de decizie (*Les organisations*, p. 153) : 1) cînd mai multe persoane au același obiectiv operațional, dar există între ele diferențieri de opinie privind alegerea, conflictul se rezolvă în mod *analitic*, prin cercetarea consecințelor alternativelor ; 2) cînd însă acea condiție nu e satisfăcută, deci cînd persoanele au scopuri primare necomune sau au scopuri primare comune neoperaționale, dar nu au în comun scopuri secundare operaționale, atunci conflictul se rezolvă prin *negociere*.

În consecință, așa cum rezultă chiar din felul în care H.A. Simon definește știința administrației, punctul central de interes al acestei teorii a deciziei sociale nu constă în definirea unei ordini a utilităților pentru toate mulțimile posibile de consecințe ale acțiunii și în alegerea, pe o atare bază, a alternativei ale cărei consecințe sînt preferate. Interesul converge în jurul conceptului de „*schema de execuție*” care desemnează ansamblul răspunsurilor sistemului în o situație decizională ; în diferite situații, răspunsurile sistemului pot fi repetitive (atunci cînd schema de execuție există deja) sau nerepetitive (atunci cînd se presupune o acțiune de *căutare* vizînd descoperirea posibilităților de acțiune și a consecințelor lor).

Am văzut că, în conformitate cu teoria neoraționalistă a deciziei a lui H.A. Simon alegerile efectuate de diferitele sisteme sociale sînt, în mod obișnuit, alegeri ale unor alternative satisfăcătoare. Se susține însă că această conduită a sistemelor sociale — în particular, a organizațiilor — e o *conduită rațională* (cf. *Les Organisations*, p. 148). Conceptul de rațio-

nalitate a comportamentului agentului decident e fundamental în teoria lui H.A. Simon. Raționalitatea deciziilor unui individ, de pildă, se definește în funcție de : 1) coerența lor cu valorile grupului de referință ; 2) coerența lor cu informațiile disponibile. Comportamentul rațional al unui individ în cadrul unei organizații e rezultat al unor procese complexe : a) identificarea lui cu normele, obiectivele organizației, fie în mod spontan, fie prin mecanisme autoritare ; b) dezvoltarea în interiorul organizației a unor bune comunicații de informații, în mod formal sau informal ; c) punerea la lucru a criteriilor de eficiență.

Vom încerca acum să caracterizăm teoria neoraționalistă a deciziei sociale ca o *teorie binivelară* a deciziei. Teoria lui H.A. Simon nu este o teorie uninivelară : luind ca primă instanță de validare a deciziei funcția de utilitate asupra (consecințelor) alternativelor, observăm că alegerea efectuată de sistemul social nu e justificată : standardele de validare a alegerii, în raport cu funcția de utilitate, nu sînt satisfăcute la nivelul cel mai înalt, optim. Pe de altă parte, sistemele sociale „tind” — în mod natural, afirmă H.A. Simon — să aleagă una din alternativele satisfăcătoare. Altfel spus, această *tendință* a sistemelor sociale le asigură o adaptare eficientă la influențele mediului. Noul concept al raționalității, deși abdică de la ideea alegerii optime de către sistemul social, asigură însă comportamentul cel mai eficient : adică, acel comportament ghidat de normele noului concept de raționalitate. Într-adevăr, cel puțin în sens statistic, soluțiile adoptate de organizații sînt satisfăcătoare. Procedurile de decizie care asigură supraviețuirea organizației (în particular, a unei firme), arată Cyert și March (*A Behavioral Theory of the Firm*) sînt mai raționale decît selecția naturală : raționalitatea se înscrie în statistică, exprimînd, în același timp, o aproximație rezonabilă a unor fenomene reale, precum, de pildă, reacția unei întreprinderi la un input.

Față de instanța utilității alternativelor, alegerea sistemului apare ca satisfăcătoare, validitatea ei în raport cu întreaga situație decizională care caracterizează sistemul social neputînd fi însă determinată în mod precis : ceea ce se poate afirma despre alternativa aleasă, în raport cu această instanță, e faptul că ea nu are o mulțime optimă de consecințe : dar nu se poate afirma nimic despre valoarea sa în funcție de criterii precum : cunoștințele reale ale sistemului ; capacitățile sale de depistare a unor noi alternative ; capacitățile sale de îmbunătățire a alternativelor disponibile ; bugetul de timp ; capacitățile reale de comparare a consecințelor alternativelor ; influența unor factori organizaționali, psihologici etc.

O atare raționalitate globală, substanțială, care, conform concepției tradiționale, este neutră în raport cu orice psihologie a cunoașterii, este înlocuită cu un tip nou de raționalitate — pe care, în lucrările sale mai recente, H.A. Simon o numește *raționalitate procedurală* : noul concept încearcă, în primul rînd, să dea seama de raționalitatea *proceselor cognitive* de alegere între alternative, în situații determinate. Față de această a doua instanță alegerea sistemului apare ca optimă : ea e decizia rațională, rezultat al unui comportament rațional. Standardele de apreciere a alegerii s-au aplicat optim : pentru fiecare alegere, se poate afirma cert dacă este sau nu validă.

Analizînd chestiunea dintr-o perspectivă puțin diferită, să observăm că teoria neoraționalistă a deciziei procedează la o *localizare* a valorilor, normelor, standardelor în raport cu care se definește comportamentul

platoniza acele valori, norme, standarde: ele dobindeau semnificația unui a priori epistemologic și metodologic, invariant în raport cu orice conținut concret al activității de decizie. Conform teoriei neoraționaliste a deciziei, aceste norme, valori, standarde sînt mai degrabă locale decît globale: conceptul de monoraționalitate trebuie să cedeze în fața celui de raționalitate limitată, locală.

Tezele lui H.A. Simon se dovedesc astfel a fi într-o măsură ridicată consistente cu acele cercetări metodologice și epistemologice de dată mai recentă care au subliniat imposibilitatea de a neglija trăsăturile dependente de timp, loc, context ale raționalității.

IV. O perspectivă metodologică asupra teoriilor deciziei sociale.

Un sistem social aflat într-o situație decizională va produce un anumit comportament pe care, cu o aproximație relativ ridicată, îl putem considera ca reprezentînd răspunsul dat de sistem situației (decizionale) în care se află. Teoria deciziei are ca obiectiv analiza acestui comportament: pe de o parte, să-i determine structura internă; pe de altă parte, să elaboreze o evaluare a comportamentului decizional al sistemului în funcție de anumite standarde de raționalitate.

În conformitate cu teoria matematică a deciziei, răspunsul dat de sistem situației decizionale în care se află poate fi aproximat ca alegere (în funcție de anumite criterii determinate) între alternativele de acțiune disponibile. Raționalitatea comportamentului sistemului se determină prin compararea alegerii făcute de sistem cu alegerea rațională — anume, alegerea alternativei cu utilitatea maximă. Cu cit utilitatea alternativei alese de sistem e mai aproape de utilitatea maximă, cu atît decizia e mai rațională. În concluzie: *teoria matematică a deciziei studiază modalitățile de alegere între alternativele de acțiune, în funcție de utilitatea lor.*

Conform teoriei neoraționaliste a deciziei, răspunsul dat de sistemul decident situației în care se află poate fi conceptualizat prin noțiunea de „schemă de execuție”. Raționalitatea comportamentului sistemului revine la raționalitatea alegerii unei scheme de execuție: este rațională acea alegere care asigură comportamentul cel mai eficient al sistemului, funcție de factori ca: utilitatea alternativelor; cunoștințele sistemului — reale și/sau asumate ca reale — care îi permit depistarea alternativelor, compararea lor, îmbunătățirea lor; timpul de decizie disponibil; anumiți factori organizaționali (tipul de organizare formală existent etc.), psihologici sau axiologici. Din punctul de vedere al utilității sale, alternativa de acțiune aleasă poate să nu fie cea optimă; dar comportamentul sistemului de alegere a unei anumite „scheme de execuție” este comportamentul optim — intrucît el satisface exigențele „raționalității procedurale”.

Teoria neoraționalistă a deciziei studiază modalitățile de alegere între alternative în raport cu adoptarea unei anumite „scheme de execuție”; de aceea ea se concentrează asupra mecanismelor prin care sistemul social decident adoptă o „schemă de execuție” sau alta. Domeniul său de investigație îl reprezintă astfel, în primul rînd, *modalitățile de alegere între diferitele modalități de alegere între alternative* și, pe această bază, în al doilea rînd, alegerea, în funcție de schema de execuție⁴ aleasă, între alternativele

* Analiza noastră oferă o reconstrucție a noțiunii de „schemă de execuție”. Interesantă în principal prin aceea că evidențiază nivelul de adîncime conceptualizat de această noțiune: „schemă de execuție” denotă comportamentul unui sistem social în limitele unei scheme de

de acțiune. E important de notat faptul că, înțeles astfel, obiectul de investigație al teoriei neoraționaliste a deciziei nu se reduce la compararea unor mulțimi diferite de criterii de alegere între alternative; obiectul său de investigație include și mecanismele de constituire a acestor mulțimi, mecanismele de adoptare și implementare a lor, raportul cu diferitele structuri organizaționale etc⁵.

Ca modele teoretice conceptuale, „utilitatea” și „raționalitatea procedurală” descriu anumiți invarianți ai realității empirice. În ce măsură este însă recuperat în aceste modele teoretice comportamentul decizional real al unui sistem? Cu alte cuvinte, în ce măsură cele două conceptualizări reprezintă descrieri adecvate ale fenomenelor implicate în luarea unei decizii de către un sistem social? Trebuie subliniat însă că în chiar acest mod de a pune probleme sînt implicit adoptate o serie de teze cu caracter metodologic, teze mai mult sau mai puțin rezonabile: căci, de pildă, teoriile pe care le avem în vedere sînt înțelese ca teorii despre un anumit cîmp de fapte empirice. În ce constau însă aceste fapte empirice! (De pildă, teoria neoraționalistă a deciziei poate să „explice” fenomene precum inhibarea de către sistemele sociale a anticipării unor evenimente viitoare mai îndepărtate, ori inhibarea cercetării unor probleme sociale, poate „explica” un comportament conservator al sistemului social — în timp ce teoria matematică a deciziei nu-și propune atari obiective). Un punct de vedere tranșant e dificil de trasat, căci în anumite limite, „utilitatea” și „raționalitatea procedurală” funcționează ca instanțe prin care o alegere e efectiv apreciată fie ca validă, fie ca nevalidă. În acele limite, instanța respectivă reușește, prin aplicarea standardelor de validitate, să aprecieze cu o probabilitate foarte ridicată dacă acțiunea e sau nu e adecvată optim obiectivului propus.

Acele teorii ale deciziei, fondate pe considerarea „utilității” sau „raționalității procedurale” ca instanțe prin intermediul cărora valoarea alegerii efectuate e stabilită cu certitudine ar putea fi, în acest sens, înțelese ca *teorii închise*⁶ (W. Heisenberg) ale fenomenului decizional: ele sînt descrieri „corecte” ale deciziei pretutindeni unde conceptele lor pot fi aplicate. În limitele aplicabilității lor, acestor teorii li se poate atribui nu doar un conținut de adevăr, dar și o validitate strictă și generală (*Pași peste graniță*, p. 87): „teoria închisă aparține presupuzițiilor cercetării ulterioare” (p. 89); „ea rămîne o parte a limbajului nostru științific și constituie, de aceea, o parte componentă integrantă a oricărei înțelegeri de către noi a lumii” (p. 90).

Problema pe care o ridicăm este tocmai aceasta: este posibilă aprecierea raționalității comportamentului unui sistem social aflat într-o situație decizională numai în raport cu instanțe aflate la primul sau cel mult al doilea nivel de adîncime? Echivalent, problema se reformulează în felul următor: alegerea între diferitele modalități de alegere între modalitățile de acțiune este una optimă? Sau, reformulînd iarăși: care este structura activității desfășurate de sistem în vederea discriminării, apre-

⁵ Fiînd o teorie binivelară a deciziei, teoria neoraționalistă a deciziei lasă în afara analizei teoretice instanțe de validare aflate la nivele de adîncime mai mari. Într-adevăr, în măsura în care în raport cu instanța aflată la al doilea nivel de adîncime standardele de apreciere a comportamentului sistemului social permit asertarea cu certitudine a validității sau nevalidității alegerii efectuate, atunci orice altă instanță supraordonată nu poate induce nici o modificare a comportamentului sistemului. Încercarea de a raporta la ea comportamentul sistemului e superfluă.